Erhart, Adolf

Morfologie

In: Erhart, Adolf. *Struktura indoíránských jazyků.* Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 39-66

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/121498
Access Date: 17. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

II. MORFONOLOGIE

2 V této kapitole podáme výklad o fonemické struktuře morfologických jednotek různého řádu a o alternacích, k nimž dochází při spojování těchto jednotek ve větší celky. Východiskem výkladu bude popis situace v staroindickém j., jež je téměř věrným odrazem indoíránského stavu. Situace v íránských j. bude popsána jen stručně: představuje vlastně indoíránský (resp. sti.) stav, transformovaný podle pravidel uvedených v § 144. O indoevropské genezi morfonologických jevů pojednáme v §§ 2283n., 236n.

21 V indoíránských j. se dají — podobně jako v jiných staroindoevropských j. — rozlišit na základě formálních kritérií čtyři třídy slov: 1. jména (nomina), 2. zájmena (pronomina), 3. slovesa (verba) a 4. neohebná slova (indeklinabilia).
211 Struktura ii. jmen odpovídá vzorci $L_n + G_{cn}$ (L_n = nominální lexém, G_{cn} = morfém kategorií pádu a čísla). Paradigmatické jednotce L_n odpovídá v syntagmatickém plánu jmenný kmen, jednotce G_{cn} pádový sufix (pádová přípona). O struktuře jmenných kmenů srovn. §§ 23n., o pádových sufixech srovn. § 34n.

212 Rovněž zájmena lze ve většině případů rozložit na dva elementy: pronominální kořen a pádový sufix. Nezřídka jsou ovšem pádové formy neanalyzovatelné. Srovn. dále §§ 5n.

213 Struktura slovesných tvarů je složitější: finitní tvary slovesa obsahují vedle verbálního lexému (L_v) morfémy kategorií času (G_t), způsobu (G_m) a osoby-diateze (G_{pd}). Srovn. dále §§ 62, 69.

22 Verbální lexémy (L_v) se realizují buď jako slovesné kořeny (tj. jednotky dále nerozložitelné), anebo jako kmeny odvozených sloves. Tyto kmeny jsou dvojího druhu: 1. deverbativní kmeny obsahují slovesný kořen a slovesný derivační sufix (§ 64), 2. denominativní kmeny obsahují jmenný kmen a slovesný derivační sufix (§ 645).

221 Zvláštní pozornost je třeba věnovat fonemické struktuře slovesných kořenů a jejich alternacím. Tyto kořeny jsou obsaženy nejen v slovesných tvarech, ale i ve většině jmenných kmenů (§§ 23n.). Slovesa jsou v sti. slovnících nejčastěji

uváděna v podobě kořenů (§ 62). Seznam nejdůležitějších sti. slovesných kořenů je připojen v závěru této knihy (str. 195—201).

Kořen

222 Chceme-li se zabývat fonemickou strukturou morfologických jednotek, musíme především zdůraznit ten fakt, že konkrétní paradigmatická jednotka zpravidla vykazuje několik variant, lišících se od sebe právě svou fonemickou strukturou. Zvlášť důležité je toto konstatování v případě kořene, kterýžto termín má de facto dvojí smysl: 1. základní část konkrétního slova, zjištěná při segmentaci, 2. společný kořen několika slov, významově si blízkých, nositel základního významu těchto slov. Z konkrétních podob kořene musíme tudíž zvolit jednu jako základní (jako reprezentanta kořene 2). Tato volba je do značné míry věcí konvence: V případě vokalismu sti. kořenů se opíráme o úzus indických gramatiků (§ 2238), v případě konsonantismu volíme zpravidla tu variantu, která se objevuje před vokalickým sufixem. U sufixů začínajících souhláskou platí jako základní varianta zpravidla v. postvokalická, u samohláskových sufixů naopak postkonsonantická. Základní forma sti. slova je ta, kterou má na konci věty — v pauze (pauzová forma).

2221 Pravidelně se opakující střídání fonémů ve variantách morfologických jednotek (především kořenů) se nazývá alternace. Alternace může být způsobena (distribuce variant je řízena) různými faktory: v případě alternací, jimž podléhají okrajové hlásky kořenů a sufixů (zejm. souhlásky), jsou to faktory fonologické (kontakt hlásek), v případě alternací vnitřních samohlásek kořene faktory morfologické (kombinace morfémů), v případě obměn okrajových hlásek slov ve větě faktory syntaktické (vlastně syntakticko-fonologické).

2222 Strukturu staroindických kořenů lze znázornit modelem i + v + k (i = iniciála, v = vrchol, k = kóda). Kterákoli z těchto základních složek může chybět: konkrétní kořen (l.) může mít též redukované podoby iv, v, vk, i, ik, k. Zpravidla má ovšem kořen (l.) povahu slabiky, neslabičné podoby (§ 2231) se vyskytují jen zřídka: *s-maḥ* (koř. *as-*), *pa-pt-ima* (*pat-*) apod. — Ke znázornění struktury různých typů sti. kořenů budeme v dalším užívat těchto symbolů: C = jakákoli souhláska; T = okluzíva, *ś, h*; S = *s, š*; N = nosovka; R = jakákoli sonanta (§ 1122); L = likvida; Y = /*y*/; W = /*v*/; A, $\acute{A}$ = *ă*; $\underset{\circ}{R}$ = vokalická realizace jakékoli sonanty; I, $\check{I}$, U, $\check{U}$ = vokalické realizace fonémů /*y*/, /*v*/; AY = *e, ay*; AV = *o, av* (§ 112).

2223 Iniciálu kořenové slabiky tvoří nejčastěji jednoduchá souhláska (C). Jako bikonsonantické iniciály přicházejí v úvahu kombinace TS, TN, TR, ST, SN, SR, dále též WL a WY. Trikonsonantické iniciály jsou vzácné: v úvahu přicházejí jen STR (*sprak-*) a TSN (*kšṇu-*). Značný počet sti. kořenů nemá souhláskovou iniciálu (*aǰ-*, *īkš-* apod.).

2224 Kóda je obligátní součástí jen u těch kořenů, jejichž vrchol tvoří pouhé krátké *A*. Kořeny tohoto typu mají jako kódu *T* nebo *S*, příp. skupinu *TS* nebo geminátu (*majǰ-*). Skupinu *NT* můžeme pokládat za kódu u těch kořenů, jež nepodléhají ablautu; v ostatních případech tvoří *N* součást vrcholu (§ 22331). Kořeny s komplexním vrcholem *AR* mohou mít jako kódu pouze jednoduchou souhlásku (*T* nebo *S*).

2225 Vrchol kořenové slabiky tvoří jednoduché samohlásky *A*, *Á*, dále vokalické alofony sonant *Ṛ* (§ 1122) a kombinace *A* (*Á*) se sonantou (*ai* = *e*, *au* = *o*, *ar*, *al* apod.), příp. nosovkou (tam, kde kořen nepodléhá ablautu, pokládáme však nosovku spíše za součást kódy — § 22331).

Vokalické alternace

223 Vrchol je nejvariabilnější součást kořene: podléhá zpravidla morfologicky motivovaným alternacím, zvaným ablaut. U většiny sti. kořenů se rozlišují tři ablautové podoby (I, II, III), nemalý počet jich však rozlišuje pouze dvě (I-II nebo II-III), některé pak nepodléhají ablautu vůbec. Podle struktury vrcholu a kódy a alternací, jimž vrchol podléhá, lze sti. kořeny rozdělit do pěti skupin (modely kořenů jsou uvedeny v ablautové podobě II):
1. *TAT*, *RAT*, *NAT*, *TRAT* apod.; 2. *TART*, *TANT*; 3. *TAR*, *TAN*; 4. *TÁ*, *TRÁ*; 5. kořeny nepodléhající ablautu.

2231 Kořeny skupiny 1 mají jednoduchý vrchol *A*, za nímž následuje kóda tvořená okluzívou, sykavkou nebo souhláskou *h*, příp. souhláskovou skupinou (nejčastěji *kš*). Iniciálu tvoří jednoduchá souhláska (jakákoli) nebo skupina *ST*, nezřídka iniciála chybí; zvláštní podskupinu tvoří kořeny s iniciálou *TR* (§ 2232).

Vzorec ablautu:

I	II	III
TT *ṚT*	*TAT* *RAT*	*TÁT* *RÁT*

U kořenů s nesonantní iniciálou a kořenů bez iniciály se ovšem podoba I (neslabičná!) vyskytuje jen zřídka: *smaḥ* — *asmi* (*as-*), *paptima* — *patati* — *pātayati* (*pat-*) apod. Z kořenů se sonantní iniciálou mají zvláštní podobu I (slabičnou) poměrně často kořeny se začátečním *y-* a *v-* (to se pak realizuje jako *i-*, *u-*): *iǰyate* — *yaǰati* — *iyāja* (*yaǰ-*), *ukta-* — *vačas-* — *vāčayati* (*vač-*) apod. Kořeny s iniciálou *r-* (*l-*) však podobu I nevytvářejí. Téměř vůbec nepodléhají ablautu kořeny s bikonsonantickou kódou (*akš-*, *bhakš-* apod.).

22311 Značný počet kořenů této skupiny vytváří zvláštní podobu s vrcholem *-e-* (v perfektu — § 6331): *pačati — papāča — pečima* (*pač-*), *rabhate — rebhe* (*rabh-*) apod. Některé kořeny s kódou *h* vytvářejí zvláštní podobu s *-o-*, přičemž kóda odpadá: *vahati — voḍhum* (*vah-*) aj. (§ 2264). Podobně je tomu u některých kořenů s kódou *s*: *asti — edhi* (*as-*) aj. (§ 2266).

2232 Jako zvláštní podskupinu 1/2 je třeba vyčlenit kořeny s iniciálou *TR* (*TRAT, STRAT*). Pokud vytvářejí podobu I, stává se vrcholem vokalická varianta sonanty (*TṚT*); tím tyto kořeny v podobě I splývají s kořeny skupiny 2. Jde většinou o kořeny s likvidou *r*: *gṛbhnāti — agrabham — grābha-* (*grabh-*), *pṛččhati — praštum — aprākšīt* (*pračč-*), *vidhyati — vyadha- — vyādhayati* (*vyadh-*), *supta- — svapiti — sušvāpa* (*svap-*) aj.

2233 Do skupiny 2 patří kořeny s komplexními vrcholy *AR* (resp. *AN*), po nichž následuje kóda *T*, resp. *S*. V podobě I tvoří vrchol kořenové slabiky vokalické varianty sonant *i, u, ṛ, ḷ*, v podobě II je *e* (= *ai*), *o* (= *au*), *ar, al*. Příklady: *aččhidat — čhedayati* (*čhid-*), *aričat — rireča — araik* (*rič-*), *snihyati — sneha-* (*snih-*), *išyate — eštum — aišīt* (*iš-*), *tudati — tutoda — atautsīt* (*tud-*), *krudhyati — krodha-* (*krudh-*), *yuǰyate — yoga-* (*yuǰ-*), *mukta- — mokšyati — amauk* (*muč-*), *avṛdhat — vardhati* (*vṛdh-*), *asṛpat — sarpati* (*sṛp-*), *klpta- — kalpate* (*klp-* — jediný kořen s *ḷ*!) apod.

22331 Kořeny s vrcholem *AN* mají v podobě I (pokud ji vytvářejí) pouhé *a*: *dašta- — daṁšati* (*daṁš-*), *sajati — asaňǰi — sāŋkšīt* (*saňǰ-*), *ajyate — aňǰayati* (*aňǰ-*) *stabhnāti — tastambha* (*stambh-*) apod. V mnoha případech však kořeny této struktury nepodléhají ablautu: *lamb-, vand-* aj. U několika kořenů je těžko rozhodnout, zda patří sem, nebo do skupiny 1: *da(m)bh-, ma(n)d-, ma(n)th-, la(m)bh-* aj. (tvary typu *lambhate* je řadí do skupiny 2, tvary jako *lapsyate, lalābha, lebhe* však do skupiny 1).

2234 Do skupiny 3 patří kořeny s vrcholem *AR* (*AN*) bez kódy. U ablautových podob I, II, III jsou tu zpravidla diferencovány varianty antekonsonantické a antevokalické:

I (*CṚ*)		II (*CAR*)		III (*CÁR*)	
před *C*	před *V*	před *C*	před *V*	před *C*	před *V*
ĭ	*y, ĭy*	*e*	*ay*	*ai*	*āy*
ŭ	*v, ŭv*	*o*	*av*	*au*	*āv*
ṛ	*r*	*ar*		*ār*	
a	*n* (*an*)	*an*		*ān*	
a	*m* (*am*)	*am*		*ām*	

Příklady:

imaḥ, yanti — eti, ayati — iyāya (*i-*); *jita-, jigye — jetum, jayati — ajaišīt, jigāya* (*ji-*); *nīta-, ninye — netum, nayati — anaišīt, nināya* (*nī-*); *huta-, juhvati — hotra-, haviš- — ahāvi* (*hu-*); *sruta-, susruve — srotas-, sravati — susrāva* (*sru-*); *abhūt, babhūva — bhavati — bhāva-* (*bhū-*); *bhṛta- — bhartum, bharati — babhāra* (*bhṛ-*); *ṛṇoti — arišyati — āra* (*ṛ-*); *hata-, ghnanti — hanti — jaghāna* (*han-*); *mata-, manyate — manas- — mānayati* (*man-*); *gata-, agman — gantum, gamišyati — jagāma* (*gam-*) apod.

Podobně jako u skupiny 2 stojí i zde kořeny s nosovkou na pomezí skupin 1 a 3: některé z nich nevytvářejí podobu I (*svan-, kram-* aj.), mnohé zato vytvářejí zvláštní podobu s *-e-*: *tene* (*tan-*), *reme* (*ram-*) apod. Srovn. dále § 2236.

2235 Kořeny skupiny 4 mají v podobě II vrchol *ā*, podobu III nevytvářejí. Podoba I má *ĭ* nebo je neslabičná; některé kořeny tohoto typu však nevytvářejí ani podobu I (lze je zařadit do skupiny 5). Iniciálu tvoří jednoduchá souhláska, příp. skupina *SC* (kořeny s iniciálou *TR* tvoří zvláštní podskupinu — § 2236). Většina kořenů tohoto typu nemá kódu. Příklady: *adita, dadmaḥ — adāt* (*dā-*); *pīta-, pape — pāsyati* (*pā-*); *mita-, mimīte, mame — mātum* (*mā-*); *sthita-, tišṭhati — sthāna-* (*sthā-*); *šišṭa- — šāsti* (*šās-*) apod.

2236 Jako zvláštní podskupinu 4/3 je třeba vyčlenit kořeny se začáteční skupinou *TR, TN* (*TRÁ, TNÁ*). Mnohé z nich totiž vytvářejí dvojí podobu II: jednu odpovídající skupině 3 (*TAR, TAN* — často se spojovacím vokálem *-i-*), druhou odpovídající skupině 4 (*TRÁ, TNÁ*). Podoba I je různá:

I (antekons.) (antevok.)	*īr, ūr* *ir, ur*	*ā* *n*	*ā(m)* *m*	*ī*	*ū* *(u)v*
II	*ar(i)* *rā*	*an(i)* *nā*	*am(i)* *mā*	*yā*	*o, av* *vā*

Příklady:

tīrṇa-, tūrṇa-, tirati, turati — tarišyati, trāyati (*tṛ-, trā-*); *pūrṇa-, puru- — piparti, aprāt* (*pṛ-, prā-*); *jāta-, jajñe — janišyati* (*jan-*); *jānāti, jajñe — jñāsyati* (*jñā-*); *dadhmire — dhamišyati, dhmātṛ-* (*dhmā-*); *dhīta- — adīdhet, dhyāti* (*dhyā-, dhī-*); *hūta-, ahvi — havate, hvāsyate* (*hvā-*) apod. Bez ablautového střídání jsou kořeny *snā-, khyā-* aj. (lze je zařadit do skupiny 5).

2237 Do skupiny 5 zařazujeme především kořeny s vrcholy obsahujícími jinou samohlásku než *ă*, jež nepodléhají ablautu: *īš-, kūj-, krīd-, cint-, dīp-, hiṁs-* aj. U ostatních kořenů nepodléhajících ablautu je zařazení sporné.

2238 Jak je patrné, spočívá ablaut u většiny sti. kořenů (skupin 1—3) v jakémsi „přidávání" základní samohlásky *A*: II = I + *A*, III = II + *A* (*aa* = *ā*). Takto chápali ablaut i indičtí gramatikové: podobu I pokládali za základní, podobu II za „přednost" (*guṇa-*), podobu III za „růst" (*vṛddhi-*). V souvislosti s tím uváděli kořeny skupin 2 a 3 v podobě I, kořeny skupiny 1 (1/2) — větším dílem nevytvářející podobu I — naproti tomu v podobě II. V podobě II jsou uváděny i kořeny skupiny 4. Kořeny skupiny 4/3 bývají ve slovnících (seznamech kořenů) nezřídka uváděny dvakrát (jako kořeny skup. 4 nebo 3, v tomto druhém případě zpravidla v podobě I): *pṛ-* (*prā-*), *dhī-* (*dhyā-*) apod. Avestské kořeny bývají naproti tomu zpravidla uváděny v podobě II: *yaog-* (= sti. *yuǰ-*), *bar-* (= sti. *bhṛ-*) apod.

224 Ablautové jevy v avestě představují úplnou obdobu sti. ablautu. Jako ilustraci uvádíme několik av. kořenů jednotlivých skupin v různých ablautových podobách:
(1) *nī-hazdyāt — hadiš- — ni-šādayat* (*had-*); *sčantū — hačaⁱti — gaⁱri-šāčo* (*hač-*); *uxdəm — vačo — avāčī* (*vak-*); *ərᵉzuš — razišto — rāšnąm* (*raz-*) aj.
(2) *yuxta- — yaoǰā* (*yaog-*); *disyāt — daesayat, daedoišt — dāiš* (*daes-*); *bastəm — bandayeⁱti* (*band-*) aj.
(3) *idi, yanti — aeⁱti* (*ay-*); *nista- — naenaestāro — nāist* (*nay-*); *srūto — sraotu — srāvayoiš* (*srav-*); *niž-barᵉto — baraⁱti — hąm-bārayən* (*bar-*); *-maⁱtiš, mamnūš — mano, mąθro* (*man-*); *ǰasaⁱti, ǰagmat — ǰamaⁱti — ǰāmayeⁱti* (*ǰam-*) aj.
(4) *daⁱdyąm — dadāti, dāt* (*dā-*) apod.

Konsonantické alternace

225 Okrajové souhlásky kořenů podléhají alternaci 2. řádu, způsobené kontaktem (přímým nebo nepřímým) s hláskami sousedních morfů. Alternace začáteční souhlásky jsou v podstatě trojího druhu:

2251 Střídání dentální a cerebrální souhlásky je způsobeno hláskou obsaženou v préfixu (§ 15251): *š* + *t* → *št*; *i, u* + *s* → *iš, uš*. Např. *sthā- — anu-štḥā-, tap- — niš-ṭap-* apod. Složitější byly podmínky, za nichž docházelo k alternaci *n* ~ *ṇ*: v pozici před samohláskou, *n, m, y, v* se *n* změnilo v *ṇ*, jestliže předpona obsahovala *r* (§ 1437). K cerebralizaci *n* docházelo i na dálku (tedy i uvnitř kořenů); některé souhlásky figurující mezi *r* a *n* ovšem cerebralizaci bránily: palatály, cerebrály, dentály a *l*. Např.: *nam- — pra-ṇam-, nī- — pari-ṇī-* apod.

2252 Střídání souhlásky aspirované a neaspirované souvisí se střídáním souhlásek v závěru kořene: jestliže dojde v kořeni struktury *D-Dh* k vystřídání aspiráty neznělou neaspirovanou souhláskou (v případech uvedených v §§ 114, 2262), změní se začáteční media některých kořenů v aspirátu: *budhyate — bhotsyate* (*budh-*), *dadhāsi — dhatse* (*dhā-*), *duhe, dogdhi — adhukšat* (*duh-*) apod.

2253 Při reduplikaci (§§ 623n.) dochází jednak ke střídání souhlásek velárních

a palatálních (*k* ~ *č*, *g* ~ *ǰ*, *gh* ~ *ǰ*, *h* ~ *ǰ*), jednak ke střídání souhlásek aspirovaných a neaspirovaných (znělých): *dadhāti* (*dhā-*), *ǰuhoti* (*hu-*), *bibheti* (*bhī-*), *čakāra* (*kṛ-*), *ǰagāma* (*gam-*) apod.

226 Mnohem častější jsou alternace koncové souhlásky kořene (kódy). Dochází k nim v důsledku jejího kontaktu se začáteční souhláskou přidaného morfu (derivačního sufixu, gramatického sufixu), jež zároveň sama mnohdy podléhá alternaci. Ze sti. souhlásek se v pozici na začátku sufixů vyskytuje jen část, z toho pak ne všechny působí na sousední souhlásku. V následující tabulce znázorňující alternace na švu kořene (kmene) a sufixu uvádíme tudíž jen sufixové souhlásky *t*(*h*), *dh*, *n*, *bh*, *s*, jakož i nulu (tj. nulovou realizaci morfémů na konci slov — před #).

	t(*h*)	*dh*	*n*	*bh*	*s*	#
k č g	*kt*	*gdh*	*kn čn gn*	*gbh*	*kš*	*k*
gh	*gdh*	*gdh*	*ghn*	*gbh*	*kš*	*k*
h	*k Ød̩h*	*gdh Ød̩h*	*ghn hn*	*gbh d̩bh*	*kš ṭs*	*ṭ k*
ǰ	*kt št̩*	*gdh d̩d̩h*	*gn ǰň*	*gbh d̩bh*	*kš ṭs*	*k ṭ*
ś	*št̩*	*(d̩)d̩h*	*śn*	*gbh d̩bh*	*kš ṭs*	*k ṭ*
š	*št̩*	*(d̩)d̩h*	*šṇ*	*rbh d̩bh*	*kš ṭs ḥs*	*ḥ*
kš	*št̩*	*(d̩)d̩h*	*kšṇ*	*d̩bh*	*kš*	*ṭ*
s	*st*	*Ød̩h*	*sn*	*Øbh dbh*	*ts ss ḥs*	*ḥ*
t	*tt*	*(d)dh*	*tn*	*dbh*	*ts*	*t*
d	*tt*	*(d)dh*	*nn*	*dbh*	*ts*	*t*
dh	*ddh*	*(d)dh*	*dhn*	*dbh*	*ts*	*t*
p	*pt*	*bdh*	*pn*	*bbh*	*ps*	*p*
b	*pt*	*bdh*	*bn*	*bbh*	*ps*	*p*
bh	*bdh*	*bdh*	*bhn*	*bbh*	*ps*	*p*
n	*nt*	*ndh*	*nn*	*mbh*	*ṁs*	*n*
m	*nt*	*ndh*	*mn*	*mbh*	*ṁs*	*m*
r	*rt*	*rdh*	*rṇ*	*rbh*	*rš*	*ḥ*

2261 Sufixová souhláska — jak tabulka ukazuje — podléhá alternaci v daleko menší míře než souhláska kořene. Dentální souhlásky *s*, *n*, *dh* se střídají s příslušnými cerebrálami (*š*, *ṇ*, *d̩h*). Větší variabilitu vykazuje sufixové *t* (velmi frekventované): *t* ~ *ṭ* ~ *dh* ~ *d̩h*.

2262 Kořenová souhláska se zpravidla připodobňuje co do znělosti sufixové souhlásce: před *s* (*š*) je vždy neznělá, před *dh* (*d̩h*) vždy znělá. Palatály *č* (vždy) a *ǰ* (v části případů) se přitom mění ve veláry *k*, *g*. Např. *vetsi* (*vid* + *si*), *bhotsyati* (*budh* + *sya*, srovn. § 2252), *lapsyati* (*labh* + *sya*), *yokšyati* (*yuǰ* + *sya*), *vagdhi*

(*vač* + *dhi*) apod. Souhlásky *č*, *g* jsou před sufixovým *t* zastoupeny neznělou velárou *k*: *ukta-* (*vač* + *ta*) apod.

2263 Koncová aspiráta kořenů ztrácí před sufixovými souhláskami *t*, *dh*, *s* vždy svou aspiraci. Při kontaktu s *t*, *dh* vznikají skupiny *media* + *dh*: *gh* + *t* → *gdh*, *dh* + *t* → *ddh*, *bh* + *t* → *bdh*, *bh* + *dh* → *bdh* apod. Např. *buddha-* (*budh* + *ta*), *labdha* (*labh* + *ta*), *runddhve* (*ru-n-dh* + *dhve*) apod.

2264 Kořenové *ǰ* a *h* alternují dvojím způsobem: V části případů jsou před *t* a *dh* zastoupeny velárami *k*, *g*: *yukta-* (*yuǰ* + *ta*), *dagdha-* (*dah* + *ta*, § 2263), *yuŋgdhve* (*yuǰ* + *dhve*) apod. V druhé části případů *h* před *t*, *dh* mizí (alternace s Ø), kdežto *ǰ* se před *t* mění v *š*, před *dh* v *ḍ*. Sufixová dentála se přitom mění v cerebrálu a za ztracené *h* dochází k dloužení předcházejícího *i*, *u*, příp. ke změně *a* → *e*, *o* (§ 22311). Např. *līḍha-* (*lih* + *ta*), *tṛṇeḍhi* (*tṛ-ṇa-h* + *ti*), *voḍhum* (*vah* + *tum*), *voḍhvam* (*vah* + *dhvam*), *išṭa* (*yaǰ* + *ta*), *mṛḍḍhvam* (*mṛǰ* + *dhvam*) apod. Přesná pravidla nelze stanovit (různost je dána historicky — § 1521).

2265 Rozdíl mezi sykavkami *ś* a *š* se před *t*, *dh*, *s* neutralizuje: *dišṭa-* (*diś* + *ta*), *dekšyati* (*diś* + *sya*), *dvešṭi* (*dviš* + *ti*), *dvekši* (*dviš* + *si*) apod. Ve spojení s *dh* vzniká přitom zpravidla skupina *ḍḍh*: *dviḍḍhve* (*dviš* + *dhve*), *dideḍḍhi* (*diś* + *dhi*) apod.

2266 Sykavka *s* se v pozici před *dh* někdy mění v *d*, jindy mizí, přičemž předcházející samohláska podléhá alternaci: *vaddhvam* (*vas* + *dhvam*), *ādhve* (*ās* + *dhve*), *edhi* (*as* + *dhi*) apod. Při kontaktu dvou *s* zpravidla vzniká skupina *ts*: *vatsyati* (*vas* + *sya*) apod.

2267 Dentální okluzívy se ve spojení s *dh* chovají podobně jako *s*: v některých případech mizí za současné alternace předcházející samohlásky, častěji však vzniká skupina *ddh*. Např. *dehi* (*dad* + *dhi*), *dhehi* (*dadh* + *dhi*), *addhi* (*ad* + *dhi*), *dhaddhve* (*dadh* + *dhve*) apod. Ve slovesné flexi je pravidlem *ddh* (*Øḍh* představuje archaismus), v oblasti derivace naproti tomu *Øḍh* (totéž platí o *ḍḍh*/*Øḍh* — § 2265).

2268 V řadě případů nedochází ke kontaktu souhlásek a k alternaci v důsledku toho, že mezi kořen a sufix vstupuje spojovací vokál *i* (resp. *ī*). Výskyt tohoto spojovacího vokálu nepodléhá pevným pravidlům. Ty kořeny, jež bývají zpravidla rozšiřovány o spojovací vokál, nazývali indičtí gramatikové kořeny *seṭ* (= s *i*); jde zejména o kořeny skupin 4, 4/3, ale i o množství jiných kořenů (zakončených okluzívou). Kořeny, jež nebývají rozšiřovány o spojovací *i*, se nazývají kořeny *aniṭ* (= bez *i*). Se spojovacím *i* se setkáváme jednak při tvoření jmenných kmenů (sufixem *tṛ* apod.), jednak ve slovesné flexi. Jde o tyto slovesné formy: perfektum (§ 677), futurum (§ 634), participium préterita (§ 692), infinitiv (§ 6911), gerundivum (§ 693), absolutivum (§ 6941) a indikativ préz. (ten uvádíme jako poslední, protože *ī* se objevuje jen v několika atematických prézentech — § 63121). V seznamu kořenů (str. 195n.) je uveden nejdůležitější z těchto tvarů — participium prét. U těch sloves, jež mají *i*

v participiu prét., lze očekávat jeho výskyt i v ostatních výše uvedených tvarech (kromě prézentu); jsou ovšem četné výjimky.

227 Obdobné alternace okrajových souhlásek kořene (afixu) shledáváme v íránských j. V důsledku odchylného hláskového vývoje tu ovšem chybí alternace aspiráta ~ neaspir. souhláska, zato je častá alternace okluzíva ~ neznělá frikativa (sykavka): av. *draoga- — draoǰišta- — druxta-*, *varəḍaya- — vərəzda-*, *bandyāt — basta-* apod. (§ 23642). Časté jsou dále alternace *s* ~ *š* ~ (*ŋ*)*h*, *s* (*š*) ~ *z* (*ž*) apod.: *stayat — hišta'te*, *tərᵉsənti — θrāŋhayete — taršta* apod. (§ 1436). — Nejdůležitější responze souhláskových skupin av. a sti. jsou tyto: *xt* = *kt*, *xt* = *gdh*, *gd* = *gdh*, *zd* = (*ḍ*)*ḍh*, *zd* = *θdh*, *žd* = (*ḍ*)*ḍh*, *st* = *tt*, *st* = *ddh*, *št* = *šṭ*, *ft* = *pt*, *xš* = *kš*, *fš* = *ps*, *žb* = *ḍbh* aj.

Geneze vokalických alternací

228 Jak už bylo zdůrazněno, lze strukturní modely sti. kořenů promítnout do indoíránského prajazyka. Srovnání s jinými ide. jazyky ukazuje, že tyto modely byly v podstatě zděděny z ještě starší vývojové fáze — indoevropské. Také v ř., lat. aj. lze dojít při analýze slovesných a jmenných tvarů k základním morfům obdobné struktury:

(1) ř. *πετ-*, *τεκ-*, *ἑπ-*, *ἀγ-*, lat. *leg-*, *sed-*, *eg-*, *od-*
(2) ř. *δεικ-*, *λειπ-*, *πευθ-*, *δερκ-*, *κλαγγ-*, lat. *dūc-*, *vert-*, *fend-*
(3) ř. *δει-*, *γευ-*, *φερ-*, *γεν-*, *τεμ-*, *εἰ-*, *ὀρ-*, lat. *lu-*, *fer-*, *ten-*, *vem-*
(4) ř. *δω-*, *θη-*, *στα-*

Je třeba zdůraznit, že jedině staroindičtí gramatikové dospěli k závěru o existenci takovýchto jednotek (kořenů). V případě řečtiny, latiny a jiných ide. jazyků se k tomuto poznání dospělo až v nové době (zčásti právě pod vlivem indické gramatiky).

2281 Rovněž ablaut představuje obecně indoevropský jev. Ablautové alternace shledáváme ve všech ide. jazycích — starých i nových. Ablautové varianty kořenového vokalismu se v ide. jazykovědě nazývají stupně: plný stupeň (PS), redukovaný (oslabený) stupeň (RS), *o*-stupeň (OS) a zdloužený stupeň (DS). Jako PS se u většiny kořenů rekonstruuje samohláska **e* (*ei*, *eu* atd.), jako RS Ø (*i*, *u* atd.), resp. nefonématický opěrný vokál *ᵒ*, jako OS **o* (*oi*, *ou* atd.), jako DS *ē* nebo *ō*. Sti. podoba I odpovídá ide. redukovanému stupni (RS), podoba II plnému stupni (PS), resp. *o*-stupni (rozdíl mezi těmito dvěma ablautovými stupni v indoíránštině hláskovým vývojem zanikl — § 155), podoba III ide. zdlouženému stupni (DS). Příklady ablautu z jiných ide. jazyků (čísla odkazují na sti. typy kořenů):

(1) Kořeny s jednoduchým vrcholem a kódou (ide. Ø ~ *e* ~ *o* ~ *ē*, *ō*): ř. *ἀν-επτόμην — πέτομαι — ποτέομαι — πωτάομαι*, lat. *discō* (< **di-dk-skō*) — *decet — doceō*, stsl. *tьsi — tekǫ — tokъ*.
(2) Kořeny s komplexním vrcholem (*ei*, *eu*, *er*, *el*, *em*, *en*) a kódou. V RS bylo *i*, *u*, *ṛ*,

l̥, m̥ (> ii. *a*), *n̥* (> ii. *a*). Např. ř. *ἔλιπον — λείπω — λέλοιπα, ἐπυθόμην — πεύθομαι, ἔδρακον — δέρκομαι —δέδορκα,* lat. *dicāre — dīcere,* got. *ana-budum — anabiudan — ana-bauþ, bundum — bindan — band,* stsl. *cvьtǫ — cvisti — cvětъ* aj.

(3) Kořeny s komplexním vrcholem bez kódy. V RS bylo *i, u, r̥, l̥, m̥* (> ii. *a*), *n̥* (> ii. *a*) v pozici před souhláskou, v pozici před samohláskou bylo (*i*)*y*, (*u*)*w*, (°)*r*, (°)*l* (> sti. *r, ir, ur*), (°)*m* (> sti. *m, am*), (°)*n* (> sti. *n, an*). Např. ř. *ἴμεν — εἶμι, ῥυτός — ῥεύσομαι — ῥο(ϝ)ή, ἐδάρην — δέρω — δορός,* lat. *mens — meminī — moneō,* got. *qumans — qiman — qam — qēmum,* stsl. *gъnati — ženǫ — goniti* aj.

(4) Ide. kořeny odpovídající sti. typu 4 měly pouze PS a RS: v plném stupni rekonstruujeme dlouhý vokál *ā, ē, ō,* pro RS se postuluje zvláštní vokál *ə* (§ 1541), příp. *Ø* (za domnělé **ə* je sti. *i,* ř. *α, ε, ο,* lat. *a,* stsl. *o*): ř. *δίδωμι — δόσις, τίθημι — θέσις,* lat. *fēcī — faciō, dōnum — dare,* stsl. *stati — stojati* apod.

2282 Vznik ablautových alternací je spjat s ide. volným přízvukem (§ 158): rozdíl mezi PS a RS patrně vznikl redukcí v nepřízvučných slabikách (v přízvučné slabice byl plný vokál nebo diftong zachován, v nepřízvučné redukován). Hlavní oporu má tato teorie právě ve véd. akcentuaci slovesných tvarů, zejm. prézentu typu *h*: tam, kde kořen má podobu II (= PS), bývá i nositelem přízvuku (*dvéṣṭi*), tam, kde má kořen podobu I (= RS), bývá nositelem přízvuku sufix (*dviṣṭé*). Rovněž vznik *o*-stupně bývá spojován s přízvukem (jeho sekundárními posuny); tato teorie je však méně pravděpodobná. Co se týká zdlouženého stupně, jde v naprosté většině případů o jev pozdního data. V ide. fázi docházelo k dloužení kořenové samohlásky snad jen v úzce omezeném okruhu případů (*s*-aorist — § 6834), teprve později, v jednotlivých ide. dialektech, se jejich počet zmnožil. K největší expanzi DS došlo právě v ii. jazycích; zejména v sti. se dloužení stalo běžným průvodním jevem sekundární derivace (*brahman- — brāhmaṇa-, deva- — daivya-, putra- — pautra-* apod.).

2283 Mnohé problémy v oblasti struktury ide. kořenů a ablautu pomohla vyřešit laryngální teorie (§§ 1513, 1561). Umožnila především podstatně zredukovat počet typů ide. kořenů. Všechny kořeny měly podle l. t. původně konsonantickou iniciálu. Její chybění v historické době je dáno zánikem laryngál, jež však zanechaly svou stopu v timbru začáteční samohlásky: **aǵ- < $H_2eǵ$-, *ed- < H_1ed-, *okʷ- < $H_3ekʷ$-* — apod. Kořeny sti. typu 4 měly naopak laryngálu jako kódu: **stā- < $steH_2$-, *dhē- < $dheH_1$-, *dō- < deH_3-* apod. V RS měly kořeny tohoto typu buď podobu *C°H* nebo *CH*; v prvém případě jde o podoby s tzv. šva (*ə*, § 1541), v druhém o neslabičné podoby (sti. *dā- ~ di-, d-* apod.). U kořenů skupiny 4/3 tvořila laryngála kódu za komplexním vrcholem (se sonantou): *CARH*. Tyto kořeny mívají dva PS: *CARH* a *CRAH*. V prvém případě laryngála zanikla nebo je uchována jako tzv. šva (sti. *i* atd.), v druhém případě vznikla dlouhá samohláska (*CRĀ*). Vzájemný vztah obou variant se pak zatemnil, takže v některých případech se jeví jako dva různé kořeny. RS těchto kořenů lze znázornit modelem *CR̥H* (tj. *iH, uH, r̥H, l̥H, n̥H, m̥H* > sti.

ī, ū, īr/ūr, ā/ām v pozici před *C*; ve starších příručkách se psalo *rə*, *ºrə* nebo dokonce *r̄* atd.!). — Kořeny skupiny 4 lze takto přiřadit ke skup. 1, kořeny podskupiny 4/3 ke skup. 2. Existence dvou PS u kořenů skupiny 4/3 má ostatně svou obdobu v tom, že některé kořeny skup. 2 (*TART*) mají varianty patřící do podskupiny 1/2 (*TRAT*; RS je v obou případech *TR̥T*): **perk̑-* (lit. *peršu*, sthn. *fergōn*) ~ **prek̑-*, *prok̑-* (lat. *precor*, stsl. *prositi*) ~ **pr̥k̑-* (sti. *pr̥cchati*) aj.

2284 Jevy tohoto druhu (tzv. Schwebeablaut) nacházejí nejlepší vysvětlení v domněnce, že tyto kořeny byly původně dvojslabičné: *TARAT* → *TART*, *TRAT*; *TARAH* → *TARH*, *TRAH*. Srovnání kořenů podobné struktury dále ukazuje, že kóda těchto kořenů (*T*, *H*) může být pokládána za dodatečně přidaný element („kořenový determinativ"). Tak např. vedle sti. kořene *yuj-* existuje pouhé *yu-* podobného významu, vedle *rud-* existuje i *ru-*, vedle *vṛt-* máme i *vṝ-* apod.

2285 Tyto úvahy vedou k závěru, že vystačíme s pouhými 2—3 modely protoindoevropských kořenů: 1. *CAT*, *CAH*, 2. *CAR*, 3. *CARAT*, *CARAH* (značná část kořenů tohoto typu je ovšem odvozena od kořenů typu 2). Můžeme se též domnívat, že všechny typy kořenů byly původně zakončeny samohláskou: *CATA*, *CARA*, *CARATA* apod. Tato samohláska je v mnoha případech zachována jako tematický vokál. Svou pozdější podobu (různé ablautové podoby) nabyly kořeny působením dynamického přízvuku, příp. i jiných faktorů. — V rámci této knihy se musíme omezit na těchto několik stručných poznámek; další poučení o problematice ide kořene a ablautu najde čtenář v literatuře uvedené na str. 221n.

Kmen

23 Nominální lexémy (L_n) se realizují jako jmenné kmeny. Tyto kmeny lze klasifikovat jednak z hlediska morfologického, jednak z hlediska jejich fonemické struktury. Z morfologického hlediska je třeba rozlišovat: a) kořenové kmeny, b) primární odvozené kmeny, c) sekundární odvozené kmeny, d) složeniny.

231 Kořenové kmeny nelze dále segmentovat (*l* = *r*); jsou značným dílem identické se slovesnými kořeny (§§ 221, 361). — Primární odvozené kmeny se dají rozložit na kořen a derivační sufix. Kořeny v nich obsažené jsou většinou identické se slovesnými kořeny. — Sekundární kmeny jsou odvozeny od kmenů primárních přidáním dalších derivačních sufixů. Srovn. §§ 36n. — Složeniny (kompozita) obsahují aspoň dva kmeny typů *a*—*c*. Srovn. §§ 37n.

232 Co se týká druhého kritéria, je důležité především zakončení jmenných kmenů. Podle něho rozlišujeme kmeny konsonantické a vokalické. Ty se pak dále dělí na jednotlivé konkrétní typy: *s*-kmeny, *n*-kmeny, *i*-kmeny atd. Svůj smysl má také dělení kmenů na jednoslabičné a víceslabičné (§ 23326).

233 Také jmenné kmeny podléhají alternaci. Alternace 1. řádu (v gramatikách označovaná jako střídání slabého a silného, resp. středního kmene) je řízena povahou přistupujícího morfému (pádového sufixu), alternace 2. řádu jeho fonemickým složením. Podobně jako u kořenů lze také u jmenných kmenů mluvit o ablautových podobách I, II, III.

2331 U kořenových slov (tř. 1) podléhá alternaci sama kořenová samohláska. V rámci této třídy lze rozlišit sedm typů (*a*—*g*); z praktických důvodů k nim přičleňujeme ještě kmeny tvořené jistými *t*-ovými sufixy (k typu a):

	I	II	III
a	*diś-, dharma-budh-, tvač-, rāj-* *pur-* (+*V*) ~ *pūr-* (+*C*, Ø) *marut-, višva-jit-*; *deva-tāt-*		
b	*pad-*		*pād-*
c	*vṛtra-ghn-* (+*V*) ~ *vṛtra-ha-* (+C) *anaḍ-uh-*	*vṛtra-han-* *anaḍ-van* (vok. sg.)	*vṛtra-hā* (nom. sg.) *anaḍ-vān* (nom. sg.) *anaḍ-vāh-*
d	*prāč-* *pratīč-* (+V) ~ *pratyač-* (+C, Ø) *anūč-* (+V) ~ *anvač-* (+C,Ø)	*prāñč-* *pratyañč-* *anvañč-*	
e	*dhī-* (+C) ~ *dhiy-* (+V) *bhū-* (+C) ~ *bhuv-* (+V)		
f	*nau-* (+C) ~ *nāv-* (+V) *rā(i)-* (+C) ~ *rāy-* (+V)		
	dyu- (+C) ~ *div-* (+V) *go-* (+C) ~ *gav-* (+V)		*dyau-* *gā(u)-*
g	*višva-pā-* (+C) ~ *višva-p-* (+V)		

23311 Jak vyplývá z tabulky, objevuje se morfologicky podmíněná alternace jen u menšiny slov této třídy: u typu b (v kl. sanskrtu jen *pad-*, *ap-*) se střídají podoby II a III (*a* ~ *ā*). Tři podoby se rozlišují u typu c (v kl. sanskrtu jen složeniny s kořeny

han- a *vah-*, ve védštině kromě toho ještě další kmeny-kořeny: *kšam-*, *gam-* aj.). Složeniny předložek (aj.) s kořenem *aňč-* (typ d) mají podoby I a II. U podoby I se dále rozlišuje antevokalická a antekonsonantická varianta. Jako *pratyaňč-* alternují *nyaňč-*, *samyaňč-*, *udaňč-* a *tiryaňč-* (antevok. I *tiraśč-*!), jako *anvaňč-* alternuje ještě *višvaňč-*. Z dvojhláskových kmenů alternují *dyo-* a *go-* (vzhledem k řadě zvláštností, které se v jejich flexi vyskytují, uvádíme v § 3515 celá paradigmata).

23312 U ostatních typů (a, e, g, zčásti f) se nesetkáváme s alternacemi 1. řádu. U některých kmenů-kořenů se ovšem rozlišují antevokalické a antekonsonantické varianty (u kořenů na *r*, *ī*, *ū*, *ā*, jakož i u dvojhláskových kořenů *nau-*, *rai-*).

2332 U odvozených kmenů podléhá alternaci derivační sufix. U některých typů existují tři ablautové podoby kmene, jinde jsou jen dvě; existují i neměnné odvozené kmeny. V slovnících se jména tříd 2—4 zpravidla uvádějí v podobě II, jména tříd 5—7 v podobě I.

<table>
<tr><th rowspan="3">Třída</th><th rowspan="3">Kmen. zakončení</th><th rowspan="3">Typ</th><th colspan="4">I</th><th colspan="3">II</th><th colspan="2">III</th></tr>
<tr><th colspan="2">+V</th><th colspan="2">+C, Ø</th><th colspan="2">+V</th><th>+C,Ø</th><th>+V</th><th>+Ø</th></tr>
<tr><td rowspan="3">2</td><td rowspan="3">*nt*</td><td>a</td><td colspan="3">*at*</td><td colspan="2">*ant*</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>b</td><td colspan="5">*at*</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>c</td><td colspan="3">*at*</td><td colspan="2">*ant*</td><td>*ānt*</td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="6">3</td><td rowspan="6">*s*</td><td>a</td><td colspan="5">*as*</td><td>*ās*</td><td></td></tr>
<tr><td>b</td><td colspan="5">*is*</td><td>*īš*</td><td></td></tr>
<tr><td>c</td><td colspan="5">*uš*</td><td>*ūš*</td><td></td></tr>
<tr><td>d</td><td colspan="5">*yas* (*yan*)</td><td>*yāṁs*</td><td></td></tr>
<tr><td>e</td><td>*uš*</td><td colspan="2">*vat*</td><td colspan="2">*van*</td><td>*vāṁs*</td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="3">4</td><td rowspan="3">*n*</td><td>a</td><td>*n*</td><td>*a*</td><td colspan="2">*an*</td><td>*ān*</td><td>*ā*</td></tr>
<tr><td>b</td><td>*an*</td><td>*a*</td><td colspan="2">*an*</td><td>*ān*</td><td>*ā*</td></tr>
<tr><td>c</td><td>*in*</td><td>*i*</td><td colspan="2">*in*</td><td>*īn*</td><td>*ī*</td></tr>
<tr><td rowspan="2">5</td><td rowspan="2">*r*</td><td>a</td><td rowspan="2">*r*</td><td>*ṛ*</td><td colspan="2" rowspan="2">*ar*</td><td rowspan="2">*ār*</td><td rowspan="2">*ā*</td></tr>
<tr><td>b</td><td>*ur*</td></tr>
<tr><td rowspan="2">6</td><td>*i*</td><td>a</td><td>*y*</td><td>*i*</td><td>*ay*</td><td>*e*</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>*u*</td><td>b</td><td>*v*</td><td>*u*</td><td>*av*</td><td>*o*</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="2">7</td><td>*ī*</td><td>a</td><td>*y*</td><td>*ī*</td><td colspan="2">*yā*</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>*ū*</td><td>b</td><td>*v*</td><td>*ū*</td><td colspan="2">*vā*</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>8</td><td>*ā*</td><td></td><td colspan="6">*ā*</td><td></td></tr>
<tr><td>9</td><td>*a*</td><td></td><td colspan="6">*a*</td><td></td></tr>
</table>

23321 Do tř. 2b patří participia akt. (§ 6952) k reduplikovaným kořenovým prézentům (§ 63122), do tř. 2a ostatní participia akt. (prézentu ap.): *bharant-*, *dadat-*. Do tř. 2c patří adjektiva tvořená sufixy *mant*, *vant*, jakož i několik dalších adjektiv na *ant* (§ 362). Adjektivum *mahānt-* má podobu II a III s *ā*.

23322 Do tř. 3a,b,c patří nomina tvořená sufixy *as*, *iš*, *uš* (§ 363). Do tř. 3d patří tzv. primární komparativy (§ 3822), do tř. 3e participia perf. akt. (§ 696). Ve véd. je u typu 3e podoba II s *vas*: *vidvaḥ* (vok. sg.).

23323 Do tř. 4a-b patří jména tvořená sufixy *an*, *man*, *van* aj. (§ 364); typ b se liší od typu a tím, že má před sufixy *man*, *van* souhlásku (proto antevokalické *an* v podobě I). Do tř. 4c patří adjektiva tvořená sufixem *in* (§ 3641).

233231 Poněkud odchylnou alternaci vykazují nomina

I	II	III
śun-, *śva-*	*śvan*	*śvān-*, *śvā*
yūn-, *yuva-*	*yuvan-*	*yuvān-*, *yuvā*
maghon-, *maghava-*	*maghavan-*	*maghavān-*, *maghavā*

Vlastní jména *Pūšan-* a *Aryaman-* nevytvářejí podobu III (kromě nom.sg. na *-ā*); totéž platí o véd. apelativech *ukšan-*, *yošan-* a *vṛšan-*.

233232 Větší nepravidelnost shledáváme u dvou důležitých substantiv:

I	II	III
path-, *pathi-*		*panthān-*, *panthāḥ* (nom. sg.)
puṁs-, *pum-*	*puman-*	*pumāṁs-*

233233 Sem lze zařadit i tzv. různosklonná substantiva (heteroklita): *akši-*, *dadhi-*, *asthi-*, *sakthi-*. V některých pádech mají kmen zakončený samohláskou *ĭ*, v jiných *n*: *akši-* ~ *akšn-* apod. Kromě uvedených substantiv sem patří ještě některá další: *ahar-* (~ *ahan-* ~ *ahn-*), *ūdhar-* (~ *ūdhan-* ~ *ūdhn-*), *yakṛt-* (~ *yakn-*), *asṛ̆-* (~ *asn-*) aj. Stopy heteroklize shledáváme i u jiných typů: v paradigmatu *nt*-kmenů (typ 2c) se objevuje *s*-kmen (vok. sg. *dhīmaḥ*, *bhagavaḥ*), derivační sufix *van* (typ 4a) nabývá před femininním sufixem *ī* podobu *var* (*pīvan-* ~ *pīvarī-*) aj.

23324 Do 5. třídy patří nomina se sufixy *ar*, *tar* (§ 365), uváděná ve slovnících zpravidla v podobě I. U typu a je zvláštní antevokalická podoba III (*ār*): *dātṛ-*, *svasṛ-* apod. K typu b (nevytvářejícímu — kromě nom. sg. — zvláštní podobu III) patří jen 7 kmenů: *pitṛ-*, *mātṛ-*, *bhrātṛ-*, *devṛ-*, *yātṛ-*, *duhitṛ-* a *nanāndṛ-*. Substantivum *nṛ-* (vlastně kořenové slovo!) má kmeny *nar-*, *nṛ-* (I) ~ *nar-*, *nā-*.

23325 Do tř. 6a patří nomina se sufixy *i*-ovými (§ 366), do tř. 6b nomina se sufixy *u*-ovými (§ 3661). Distribuce ablautových podob je jiná než u předcházejících tříd. Výjimku tvoří subst. *sakhi-*, jež má podobu II *sakhā(y)-*. V jeho flexi je řada nepravidelností; totéž platí o subst. *pati-* (ve významu ‚manžel').

23326 Do tř. 7 patří nomina se sufixy *ī*, *ū* („víceslabičné *ī*- a *ū*-kmeny"): *nadī-*, *devī-*, *vadhū-* apod. (§ 367). Řadí se k nim též jednoslabičný kmen *strī-* s poněkud odchylnou alternací (*strī-*, *striy-* ~ *striyā-*). Ve véd. se rozlišují dva typy *ī*-kmenů. U jednoho alternuje (jako v kl. sanskrtu) *y*, *ī* ~ *yā*, u druhého se projevuje jen fonetická variace *ī* ~ *iy* (*y* se při transliteraci zpravidla nepíše!): *devī-* ~ *devyā-*, *nadī* ~ *nadi(y)-*. U *ū*-kmenů (b) je pouze jeden typ (s fonetickou variací): *tanū-* ~ *tanu(v)-*.

23327 Do tř. 8 patří kmeny na *ā* (§§ 368n.), do tř. 9 kmeny na *a* (§§ 369n.). V gramatikách se tyto kmeny zpravidla označují jako neměnné. To platí ovšem jen z diachronického hlediska. Ze synchronního hlediska podléhají i ony (totiž jejich zakončení) alternacím: *ai* ~ *a* ~ *ā* apod. Přesto se jeví ekonomičtějším pokládat jejich kmen za neměnný a popsat jejich koncovky jako zvláštní alomorfy pádových morfémů (§ 341).

234 Zcela obdobný stav shledáváme v íránských j. Jako ilustraci uvedeme av. paralely k sti. třídám nominálních kmenů (stpers. stav — pokud je možno soudit z dochovaného materiálu — se kryl s av. stavem):

1 a *druh-*, *ast-*, *ha^{u}rvatāt-*
  b *pad-* ~ *pād-*, *ap-* ~ *āp-*
  c *zəm-* ~ *zå*, *-gn-* ~ *-ǰan-* ~ *-ǰā*
  e *-fry-* ~ *-frī-*
  f *gao-*, *gəu-* ~ *gā(u)-*
  g *-št-* ~ *-stā-*
2 *bər^{ə}zat-* ~ *bər^{ə}zant-*
3 a *manaŋh-* ~ *manå*
  d *masyaŋh-* ~ *masyå*
  e *vīduš-* ~ *vidvåŋh-*
4 *dāma-* ~ *dāmąn*, *sūn-* ~ *spān-*
5 *dāϑr-* ~ *dātar-* ~ *dātā(r)-*, *piϑr-* ~ *pitar-* ~ *p^{a}tā*

Příklady av. jmen tř. 6—9 není třeba na tomto místě uvádět; srovn. §§ 356n.

2341 Sti. alternace jmenných kmenů skýtají tudíž věrný obraz indoíránského stavu. Ii. jazyky uchovaly ze všech ide. dialektů nejlépe původní ide. stav. Ten byl jinde hluboce narušen analogickým vyrovnáváním. U kořenových slov shledáváme jinde jen střídání PS ~ DS, podobně též u *n*-kmenů (ř. *γείτων — γείτονος*, lat. *homō — hominis*, got. *hana — hanins*) aj. Jen výjimečně je uchováno střídání PS ~ RS (sti. II ~ I): ř. *κύων — κυνός*, *πατήρ — πατρός*, lat. *pater — patris* aj. Zcela postrádáme toto střídání u *nt*-kmenů: ř. *φέρων — φέροντος*, lat. *ferens — ferentis* apod. V indoíránštině naproti tomu chybí střídání PS ~ OS (§ 155), doložené v jiných ide. jazycích zejména u *s*- a *n*-kmenů: hom. *γένος — γένεος*, lat. *genus* (**-os*) *— generis*, lat. *ordō — ordinis* (**-en-*), lit. *akmuo — akmens* apod.

2342 Alternace jmenných kmenů (jejich derivačního sufixu, resp. kořene) se do značné míry kryjí s ablautem sti. kořenů: kmeny tř. 2 odpovídají kořenům skup. 2, kmeny tříd 4 a 5 kořenům tř. 3 apod. Rovněž původ alternací je větším dílem stejný jako u kořenového ablautu: podoby I vznikly redukcí podob II v pozici před původně přízvučným („těžkým") pádovým sufixem. Např.

	PS (= II)	RS (= I)
2	*-ónt-ṃ* > *-ant-am*	*-ont-és* > *-ṇt-és* > *-at-aḥ*
3e	*-wés-ṃ* → *-wāṁs-am*	*-wes-és* > *-us-és* > *-uš-aḥ*
4	*-én-ṃ* > *-an-am*	*-en-és* > *-n-és* > *-n-aḥ*
5	*-tér-ṃ* > *-tar-am*	*-ter-éi* > *-tr-éi* > *-tr-e*

Chybění rozdílu mezi podobami I a II je v některých případech starého data: u *es*-kmenů (3a) je obecně indoevropské (kmenový sufix je všude v plné podobě), u participií ps. akt. reduplikovaných sloves (2b) je dosvědčeno i řečtinou (zde chybí PS: *ṇt* > *at* je ve všech pádech!).

2343 Podoba III jmenných kmenů je naproti tomu zpravidla jiného původu než abl. podoba III kořenů (§ 2282). Starého původu je délka kmenové samohlásky jen v nominativech sg. m. *n*- a *r*-kmenů (tř. 4, 5) a snad i v nom.-ak. pl. n. těchto kmenů; v obou případech vznikla náhradným dloužením za ztracené *-s*, resp. *-H* (§§ 1562, 3931, 3943). Už v ide. období se odtud patrně rozšířila i do jiných nominativů sg. m. konsonantických kmenů: sti. *pāt* — *padaḥ*, lat. *pēs* — *pedis*, sti. *su-manāḥ* = ř. *Εὐ-μένης* apod. V indoíránštině pak byla zavedena do dalších tzv. silných pádů (tj. pádů, kde si kmenotvorný sufix uchoval PS: ak. sg. m., nom. pl. m., nom.-ak. du. m.) *n*-kmenů, většiny *r*-kmenů, části *nt*-kmenů a kořenových slov, dále též komparativů a participií perf. akt. V těchto dvou posledních případech (3de) došlo nadto k analogickému zavedení nosovky do kmenové podoby III podle vzoru *nt*-kmenů: *at* (I): *ant* (II) = *yas* (I): *yāṁs* (III). U participií perf. akt. snad došlo ke kontaminaci kmenů na *vas* a *vant* (§ 233233). Sti. *vat* (< **wṇt*) má snad protějšek v ř. (*ϝ*)*οτ* (s analogickým *o* podle nom. sg. *-ϝως*). V ostatních ide. jazycích je však doloženo pouze **wes/us* (to platí i o avestě!).

235 Koncová souhláska konsonantických kmenů tř. 1—3 podléhá fonologicky podmíněné alternaci; totéž platí o souhlásce pádového sufixu (důsledek jejich kontaktu). Jde v podstatě o tytéž jevy jako v oblasti derivace a slovesné flexe; srovn. tabulku v § 226.

2351 U sufixové souhlásky se setkáváme pouze se střídáním *s* ~ *š* (§ 15251). U kořenové souhlásky lze i zde pozorovat střídání znělá ~ neznělá, aspirovaná ~ neaspirovaná, velára ~ palatála (§ 2262): *marud-bhiḥ* (*marut-*), *pat-su* (*pad-*), *vāg-bhiḥ* (*vāč-*), *vaṇik-šu* (*vaṇiǰ-*), *suyut-su* (*suyudh-*) apod.

2352 Dojde-li tímto způsobem v závěru kořene k záměně aspiráty neznělou neaspirovanou souhláskou, mění se začáteční media nezřídka v aspirátu (§ 2252): *-bhut* (= *budh* + Ø#), *-bhut-su* (= *budh* + *su*), *dhruk* (= *druh* + Ø#) apod.

2353 Souhlásky *h*, *ǰ*, *ś* alternují zčásti s velárami (+ *bh* → *gbh*, + *s* → *kš*), zčásti s cerebrálami (+ *bh* → *ḍbh*, + *s* → *ṭs*). Pevná pravidla nelze stanovit. Např. *drug-bhiḥ*, *dhruk-šu* (*druh-*), *dig-bhiḥ*, *dik-šu* (*diš-*), *rāḍ-bhiḥ*, *rāṭ-su* (*rāǰ-*) apod.

2354 Rovněž sykavky *s*, *ś* alternují dvojím způsobem: *dviḍ-bhiḥ dviṭ-su* (*dviš-*), *havir-bhiḥ*, *haviḥ-šu* (*haviš-*), *mano-bhiḥ* (ztráta *s* je doprovázena změnou předcházejícího vokálu — § 2266), *manaḥ-su* (*manas-*) apod. — Ve véd. však zůstávají skupiny *ss*, *šš* (*manassu*, *haviššu*); *s* se před *bh* někdy mění v *d*: *mād-bhiḥ* (*mās-*) apod.

2355 O avestském stavu jsme informováni dost kuse: jednak je dochován jen nevelký počet tvarů příslušných pádů (dat. pl., lok. pl. atd.), jednak se tu nezřídka setkáváme s vkládáním anaptyktického vokálu (§ 1222). Doloženo je: *t*, *d* + *b* → *ṭb*, *db*; *p* + *b* → *w*; *š* + *b* → *žb*; *aŋh* + *b* → *əb*; *k*, *č* + *s* → *xš*; *t* + *s* → *ts*; *āh* + *s* → *āš*; *aŋh* + *s* → *ah*, *oh* aj.

Geneze souhláskových alternací

236 Souhláskové alternace popsané v §§ 225—2267, 235—2355 představují důsledek kombinatorních změn různého data. Ke kontaktu souhlásek docházelo jednak synkopou nepřízvučných samohlásek (§§ 2282n.), jednak analogickým přenášením sufixů.

2361 Nejstarší — v podstatě ještě indoevropskou — vrstvu tvoří alternace souhlásek různých artikulačních typů (znělé ~ neznělé, aspirované ~ neaspirované). Jde většinou o regresívní asimilaci: znělá (neaspirovaná) okluzíva ztrácí před neznělou svou znělost, neznělá se v pozici před znělou (neasp. i asp.) stává znělou. Zvláštní případ představuje kombinace aspiráty s okluzívou, kdy vzniká — bez ohledu na povahu okluzívy — vždy skupina media + media asp. (§ 2263; zákon Bartholomaeův). Obdobně je tomu v av. (důsledně jen v gav., jinak řada výjimek): gav. *aogᵊdā* (av. *aoxta*) < **augh* + *ta*, gav. *gərᵊždā* < **gṛžh* + *ta*, av. *vərᵊzda-* = sti. *vṛddha-* (*vṛdh* + *ta*) apod. V ostatních ide. větvích dochází naproti tomu k regresívní asimilaci: ř. *ἑκτός* (< **segh* + *to*, *ἔχω*), lat. *tractus* (< **tragh* + *to*, *trahō*) apod. Řešení tohoto problému úzce souvisí s otázkou původní povahy ide. aspirát (§ 1512). — Bartholomaeův zákon je poučný i pro řešení otázky neznělých aspirát (§ 1524): kdyby neznělé a. měly již v indoíránštině charakter fonémů, muselo by výsledkem kontaktu *bh* + *t* (apod.) patrně být *pth*, nikoli *bdh*!

2362 Střídání aspiráty s neaspirovanou souhláskou v iniciální pozici bylo způsobeno tzv. disimilací aspirát (Grassmannův zákon). Tato disimilace proběhla ve východoindoevropských dialektech (ii., ř.) nezávisle na sobě:

ide.	**bheudh-* (got. *biudan*)	**bhn̥ǵhu-*	**dhº-dhē-*
ii.	**bhaudh-* > sti. *bodhate*	**bhaźhu-* > *bahu-*	**dha-dhā-* > *dadhāmi*
ř.	**pheuth-* > *πεύθομαι*	**phakhu-* > *παχύς*	**thi-thē-* > *τίθημι*

Disimilaci normálně podléhala iniciální aspiráta v kořenech obsahujících dvě takovéto souhlásky. V případech, kdy kódová souhláska aspiraci ztrácela (před *s* apod.), zůstala iniciální aspiráta uchována: *bhudh* + *s* → **bhutS* > sti. *bhut* apod. Podobně je tomu v ř.: nom. *θρίξ*, gen. *τριχός* (kořen *thrikh-*).

2363 Rovněž alternace *k* ~ *č*, *g* ~ *ǰ*, *gh* ~ *h* jsou starého data: představují důsledek palatalizace, proběhnuvší na prahu indoíránského období (§ 1521). Původní distribuce velár a palatál byla ovšem v rozsáhlé míře narušena analogickým vyrovnáváním ve flexi, jakož i tvořením nových odvozenin. Proto shledáváme sti. *k*, *g*, *gh* i před *i*, *y* (*yogin-*, *yogya-*), *č*, *ǰ*, *h* naopak i před *u* a před *a* v případech, kdy prokazatelně není střídnicí za ide. *e* (*pačanti* — srovn. stsl. *pekǫtъ*, *ǰaǰāna* — ř. *γέγονα* apod.) V řadě případů se indický stav nekryje s íránským: av. *paskāt* = sti. *paśčāt*, av. *ǰasaʿti* = sti. *gaччhati*, gav. *kahyā*, *čahyā* = sti. *kasya* apod. — Střídání dentál a cerebrál je naproti tomu teprve indického původu; srovn. §§ 1437, 225 1 a.

2364 Zvláštní kapitolu tvoří alternace vzniknuvší kontaktem sykavky *s* s různými souhláskami. Sti. stav je tu výslednicí řady změn různého data. Souhláskové skupiny (resp. jednoduché souhlásky) vzniknuvší těmito změnami jsou zčásti totožné s těmi, jež vzešly z kontaktních změn sti. souhlásek *ś*, *ǰ* (< ii. *ź*) a *h* (< ii. *źh*).

23641 Také u sykavek došlo ke znělostní asimilaci, zčásti snad ještě v předindoíránském období:

	t	*d(h)*	*bh*
s	*st*	*zd(h)*	*zbh*
ś	*št*	*žd(h)*	*žbh*
ź			
źh	*žd(h)*		

23642 Ii. *zd(h)* mohlo vzejít i z kontaktu dvou dentál: *t*, *d*, *dh* + *d(h)* → *zd(h)* (av. *dazdi* < **dad-dhi* apod.). V sti. ovšem většinou zůstává uchována skupina dvou okluzív (*addhi* = *ad* + *dhi*, *buddha-* = *budh* + *ta* apod.), v čemž lze spatřovat buď výsledek analogické inovace, anebo nářeční jev (změna *dd* > *zd* nastala snad jen v části ii. nářečí). Podobně zůstávají (veskrze) uchovány i skupiny s *t* (*d*, *t* + *t* → *tt*), zatímco v jiných ide. jazycích (včetně íránštiny) podléhají změnám (ír., ř., balt., sl. > *st*, lat., germ. > *ss*): **sed* + *to* → sti. *satta-*, av. *hasta-*, lat. (*ob*)*sessus*, **vṛt* +

to → sti. *vṛtta-*, lat. *versus*, lit. *verstas* apod. — V sti. podlehly skupiny *š, ž* + okluzíva, vzniknuvší zčásti výše uvedeným způsobem, cerebralizaci (§ 1437).

23643 Z neznámých příčin došlo ještě v prehistorickém období k eliminaci znělých sykavek z indického hláskového systému. V některých případech zanikly *z, ž* vůbec s náhradným dloužením předcházející samohlásky, jindy se změnily v artikulačně nejbližší hlásky (*z* > *y, v*; *ž* > *ḍ, r, v*): *azdh* > *ādh, edh* (= *aydh*); *azbh* > *obh* (= *avbh*); *ažḍh* > *āḍh, oḍh, aḍḍh*; *ažbh* > *aḍbh*; *ižḍh* > *īḍh, iḍḍh*; *ižbh* > *iḍbh, irbh* apod. Podoby s *aḍḍh, iḍḍh* bývají pokládány za inovaci slovesné flexe (přenesení sandhiových podob do konjugace), podoba s *irbh* (*urbh*) za inovaci jmenné flexe; nicméně může jít i o dialektismy (stopy míšení nářečí — §§ 04—05). — V av. jsou skupiny se *z* (*ž*) zpravidla uchovány.

23644 Příklady:

sti. *voḍhum* < **važḍhum* = *vaźh* + *tum* (*vah-*)
sti. *dviḍḍhve* < **dvižḍhve* = *dviš* + *dhve*
sti. *edhi* < **azdhi* = *as* + *dhi* (gav. *zdī*)
sti. *mīḍha-* < **mižḍha-* (av. *mižda-*) < ide. **mizdho-* (ř. *μισθός*, stsl. *mьzda*)
sti. *medhā-* < **mazdhā-* (av. *mazda-*) < ide. **mn̥d* + *dhē* (srovn. stsl. *mądrъ*)
sti. *dehi* < **dazdhi* (av. *dazdi*) = *dad* + *dhi* (*dā-*)
sti. *aśroḍhvam* < **a-śrauždhvam* (gav. *asrūždūm*) = *śrau* + *š* + *dhvam* (*śru-*)

2365 Skupiny okluzíva + *s* se vyvíjely v indických a íránských j. zčásti odchylným způsobem. V sti. shledáváme neutralizaci rozdílu mezi všemi čtyřmi typy souhlásek (→ *kš, ts, ps*; § 2262); podobně je tomu v jiných ide. jazycích: ř. *λέξω* (*λέγω*), *γρά*ψω (*γράφω*), lat. *scrīpsī* (*scrībō*), *traxī* (*trahō*) apod. V av. lze naproti tomu pozorovat stopy působení Bartholomaeova zákona (§ 2361): gav. *aoγžā* = **aug* + *sa*, *diwža*[i]*dyāi* = **dibh* + *sa* (infinitiv desiderativa, srovn. sti. *dipsati* k *dabh-*).

23651 Z kontaktu původních velár (resp. labiovelár) se sykavkou vzniká sti. *kš* (§§ 152, 2262), v av. zpravidla *xš*: av. *xšaθra-* = sti. *kšatra-*, gav. *vaxšyā* = sti. *vakšyāmi* (*vač-*) apod. Za spojení ide. palatálních velár (ii. palatálních sykavek *ś, ź, źh*) se *s* je v sti. zčásti *kš*, zčásti však *ṭs* (§§ 2264, 2353). Av. má v tomto případě pouhé *š* (srovn. však § 2365): av. *dašina-* = sti. *dakšiṇa-* (srovn. ř. *δεξιός*, stsl. *desnъ*), av. *vaši* = sti. *vakši* (*vaś* + *si*), av. *harᵊšyente* = sti. *srakšyante* (*sr̥̄* + *sya*) apod. V sti. jde nejspíše o dvě časové vrstvy kombinatorních změn: střídnice *kš* odráží snad ještě předindoíránskou výslovnost hlásek *k, ǵ, ǵh*, střídnice *ṭs* je naproti tomu typicky indická. Jde tu jednak o přiblížení místa artikulace, jednak o disimilaci co do způsobu artikulace: *śs, źs* > *šs* > *ṭs* (?). První změna připomíná změnu *ś* + *t* > *št* (§ 1435), druhá sporadickou změnu *s* (*š*) + *s* > *ts* (*ṭs*): sti. *vatsyati* (*vas* + *sya*), *dviṭsu* (*dviš* + *su*) apod. Z kontaktu dvou nepalatálních sykavek (*s, š* + *s*) mohlo ovšem vzejít i *ḥs* (*manaḥsu*) nebo *kš* (*dvekši* = *dviš* + *si*); někdy je dokonce zachováno *ss* (*vāssi*).

237 Ke vzniku konsonantických alternací přispěly ovšem též změny na konci slov (neutralizace, zjednodušení souhláskových skupin); srovn. §§ 114, 145n.

Sandhi

24 Alternaci podléhají v sti. nejen morfy (kořeny, kmeny, afixy), ale i celá slova. Tu hláskovou podobu, jež je uvedena v gramatikách, má sti. slovo na konci věty (tzv. pauzová forma — §§ 114, 237), na začátku a uvnitř věty však může nabýt jinou podobu. Tato variabilita je způsobena zanedbáním delimitace, k němuž v sti. dochází v daleko větší míře než v jiných ide. jazycích. Co jinde nastává v běžné rychlé mluvě, je zde pravidlem v psaném textu, a to se všemi důsledky, tj. v prvé řadě kontaktním působením okrajových hlásek slov.

241 V sti. textu psaném písmem devanágarí se někdy píše celá věta jako jeden celek, jindy (zejména v evropských vydáních sti. textů) se dělají mezery aspoň za slovy končícími samohláskou, dvojhláskou, visargem a anusvárem. Při transliteraci do latinky se oddělují slova všude tam, kde je to možné; v těch případech, kde to možné není (splývání okrajových samohlásek apod.), upozorňuje se zpravidla na šev slov odlišným typem písma.

242 Indičtí gramatikové užívali o změnách, k nimž dochází na švu slov ve větném kontextu, termínu sandhi (*saṁdhi-*), kterýžto termín byl přijat do mezinárodní lingvistické terminologie. Sandhiové změny spočívají zpravidla v regresívním působení hlásek: koncová hláska se připodobňuje začáteční hlásce následujícího slova (jen v ojedinělých případech je tomu naopak). Sandhiová pravidla (tj. pravidla fonetické, resp. grafické realizace slov ve větném kontextu) jsou značně složitá a liší se v mnohém od pravidel, jimiž se řídí spojování morfů. Podle toho, jaké třídy fonémů se na švu slov stýkají, rozlišujeme čtyři skupiny sandhiových pravidel:

243 Při kontaktu koncové samohlásky se začáteční souhláskou ($V+C$) nedochází k žádným změnám.

244 Při kontaktu koncové samohlásky se začáteční samohláskou ($V+V$) dochází ke kontrakci ($a\#a \rightarrow \bar{a}$ apod.), k vzniku diftongů ($a\#i \rightarrow e$), k fonetické variaci ($i\#a \rightarrow ya$ apod.), příp. k apokopě začáteční samohlásky ($o\#a \rightarrow o'$); někdy se připouští hiát. Viz tabulka na str. 59.

Příklady:
nāsti (*na*#*asti*); *tatrāsīt* (*tatra*#*āsīt*); *nadīva* (*nadī*#*iva*); *sādhūktam* (*sādhu*#*uktam*); *čeha* (*ča*#*iha*); *bālekšate* (*bālā*#*īkšate*); *sovāča* (*sa*#*uvāča*); *yatharšiḥ* (*yathā*#*ṛšiḥ*); *dṛṣṭvaiva* (*dṛṣṭvā*#*eva*); *saušadhiḥ* (*sā*#*ošadhiḥ*); *devyāha* (*devī*#*āha*); *ityuvāča* (*iti*#*uvāča*); *kartrasti* (*kartṛ*#*asti*); *madhvatra* (*madhu*#*atra*); *te'bharan* (*te*#*abharan*); *so'pi* (*so*#*api*); *vana āste* (*vane*#*āste*); *nagara iha* (*nagare*#*iha*); *asmā adāt* (*asmai*#*dāt*); *prabha ehi* (*prabho*#*ehi*); *putrāvubhau* (*putrau*#*ubhau*); *tāveva, tā eva* (*tau*#*eva*) apod.

	a-	*ā-*	*i̯-*	*u̯-*	*ṛ-*	*e-*	*o-*	*ai-*	*au-*
-a̯	*-ā-*	*-ā-*	*-e-*	*-o-*	*-ar-*	*-ai-*	*-au-*	*-ai-*	*-au-*
-i̯	*-ya-*	*-yā-*	*-ī-*	*-yu̯-*	*-ir-*	*-ye-*	*-yo-*	*-yai-*	*-yau-*
-u̯	*-va-*	*-vā-*	*-vi̯-*	*-ū-*	*-ur-*	*-ve-*	*-vo-*	*-vai-*	*-vau-*
-e	*-e'*	*-a ā-*	*-a i̯-*	*-a u̯-*	*-a ṛ-*	*-a e-*	*-a o-*	*-a ai-*	*-a au-*
-o	*-o'*	*-a ā-*	*-a i̯-*	*-a u̯*	*-a ṛ-*	*-a e-*	*-a o-*	*-a ai-*	*-a au-*
-ai	*-ā a-*	*-ā ā-*	*-ā i̯-*	*-ā u̯-*	*-ā ṛ-*	*-ā e-*	*-ā o-*	*-ā ai-*	*-ā au-*
-au	*-āva-*	*-āvā-*	*-āvi̯-*	*-āvu̯-*	*-āvṛ-*	*-āve-*	*-āvo-*	*-āvai-*	*-āvau-*
-ṛ	*-ra-*	*-rā-*	*-ri̯-*	*-ru̯-*	*-ṛ-*	*-re-*	*-ro-*	*-rai-*	*-rau-*

2441 Koncový vokál zůstává nezměněn
— v citoslovcích,
— v nominativech duálu na *-ī*, *-ū*, *-e* a v duálních formách slovesa zakončených na *-e*,
— v zájmenné formě *amī*.

245 Při kontaktu koncové souhlásky se začáteční souhláskou (*C*#*C*) dochází hlavně k těmto změnám (viz tabulka na str. 59):
— souhlásky *-k*, *-ṭ*, *-p* si uchovávají své místo artikulace, připodobňují se však co do znělosti;
— souhláska *-t* se připodobňuje co do znělosti a zčásti i co do místa artikulace;
— nosovka *n* zčásti zůstává, zčásti se připodobňuje co do místa artikulace, přičemž někdy dochází k epentezi sykavky;
— nosovka *m* se buď připodobňuje nebo se mění v anusvár;
— visarg (*ḥ*) se mění různě, zčásti podle toho, zda zastupuje *-s* (1) nebo *-r* (2).

Příklady:

tādṛkpurušaḥ (*tādṛk*#*purušaḥ*); *rāḍbhāšate* (*rāṭ*#*bhāšate*); *āsīdrāja̯ā* (*āsīt*#*rāja̯ā*), *etaddhi* (*etat*#*hi*); *tačča* (*tat*#*ča*); *taja̯ja̯īvitam* (*tat*#*ja̯īvitam*); *taččhrutvā* (*tat*#*śrutvā*); *tallabhāmi* (*tat*#*labhāmi*); *tadnamaḥ*, *tannamaḥ* (*tat*#*namaḥ*); *vāgmama*, *vāṇmama* (*vāk*#*mama*); *vṛkšāṁśčhitvā* (*vṛkšān*#*čhitvā*); *tāñja̯anān* (*tān*#*ja̯anān*); *aśvāṁstadā* (*aśvān*#*tadā*); *tāñčhrutvā*, *tāñšrutvā* (*tān*#*śrutvā*); *tān*(*t*)*šaṭ* (*tān*#*šaṭ*); *balavāḻloke* (*balavān*#*loke*); *taṁkavim*, *taṇkavim* (*tam*#*kavim*); *taṁdaridram*, *tandaridram* (*tam*#*daridram*); *taṁyuvānam* (*tam*#*yuvānam*); *tisraḥkanyāḥ* (*tisraḥ*#*kanyāḥ*); *devašča* (*devaḥ*#*ča*); *punastatra* (*punaḥ*#*tatra*); *devo gačchati* (*devaḥ*#*gačchati*); *punargačchati* (*punaḥ*#*gačchati*); *punā rāja̯ati* (*punaḥ*#*rāja̯ati*); *aśvā vahanti* (*aśvāḥ*#*vahanti*); *bālāstušyanti* (*bālāḥ*#*tušyanti*); *šatrustušyati* (*šatruḥ*#*tušyati*); *naurvahati* (*nauḥ*#*vahati*); *šišū roditi* (*šišuḥ*#*roditi*) apod.

	k	g	č	ǰ	ṭ	ḍ	t	d	p	b	n	m	ś	š	s	h	y	r	l	v
k	kk	gg	kč	gǰ	kṭ	gḍ	kt	gd	kp	gb	gn ŋn	gm ŋm	kś	kš	ks	ggh	gy	gr	gl	gv
ṭ	ṭk	ḍg	ṭč	ḍǰ	ṭṭ	ḍḍ	ṭt	ḍd	ṭp	ḍb	ḍn ɳn	ḍm ɳm	ṭś	ṭš	ṭs	ḍdh	ḍy	ḍr	ḍl	ḍv
t	tk	dg	čč	ǰǰ	ṭṭ	ḍḍ	tt	dd	tp	db	dn nn	dm nm	ččh	tš	ts	ddh	dy	dr	ll	dv
p	pk	bg	pč	bǰ	pṭ	bḍ	pt	bd	pp	bb	bn mn	bm mm	ps	pš	ps	bbh	by	br	bl	bv
n	nk	ng	ṁśč	ñǰ	ṁšṭ	ṇḍ	ṁst	nd	mp	nb	nn	nm	ñčh ñś	nš ntš	ns nts	nh	ny	nr	ñl	nv
m	ŋk ṁk	ŋg ṁg	ñč ṁč	ñǰ ṁǰ	ɲṭ ṁṭ	ɲḍ ṁḍ	nt ṁt	nd ṁd	mp ṁp	mb ṁb	mn	mm	ṁś	ṁš	ṁs	ṁh	ṁy	ṁr	ṁl	ṁv
aḥ	aḥ	o ar	aś	o ar	aš	o ar	as	o ar	aḥ	o ar	o ar	o ar	aḥ	aḥ	aḥ	o ar	o ar	o ā	o ar	o ar
āḥ	āḥ	ā	āś	ā	āš	ā	ās	ā	āḥ	ā	ā	ā	āḥ	āḥ	āḥ	ā	ā	ā	ā	ā
iḥ	iḥ	ir	iś	ir	iš	ir	is	ir	iḥ	ir	ir	ir	iḥ	iḥ	iḥ	ir	ir	ī	ir	ir
uḥ	uḥ	ur	uś	ur	uš	ur	us	ur	uḥ	ur	ur	ur	uḥ	uḥ	uḥ	ur	ur	ū	ur	ur

V tabulce nejsou uvedeny iniciály s aspirátou: aspiráty se chovají stejně jako neaspirované souhlásky, výsledná skupina má však na konci aspirátu. Ve spodní části tabulky jsou uvedeny pouze koncovky (iniciály nepodléhají v sousedství visargu sandhiovým změnám).

246 Sandhiové změny, k nimž dochází při kontaktu koncové souhlásky se začáteční samohláskou ($C\#V$), jsou z valné části obdobou změn způsobených začáteční znělou souhláskou:

— souhlásky *-k*, *-ṭ*, *-t*, *-p* se mění v příslušné znělé;

— nosovka *-n* se zdvojuje, předchází-li krátká samohláska;

— nosovka *-m* zůstává beze změny;

— koncovka *-aḥ* se před *a-* mění v *-o*, přičemž dochází k apokopě začátečního *a-*; před ostatními vokály visarg odpadá, čímž vzniká hiát; v ojedinělých případech se *-aḥ* (< *-ar*) mění v *-ar-*;

— koncovka *-āḥ* ztrácí visarg, čímž vzniká hiát;

— koncovky *-ĭḥ*, *-ŭḥ* se mění v *-ĭr-*, *-ŭr-*.

Příklady:

abharadannam (*abharat*#*annam*); *tādṛgannam* (*tādṛk*#*annam*); *abharanniha* (*abharan*#*iha*); *ato 'ham* (*ataḥ*#*aham*); *nṛpa uvāča* (*nṛpaḥ*#*uvāča*); *punarasti* (*punaḥ*#*asti*); *devā iva* (*devāḥ*#*iva*); *agniriva* (*agniḥ*#*iva*) apod.

25 V avestě neexistuje sandhi toho druhu jako v sanskrtu. Ke změnám koncové, resp. začáteční souhlásky dochází zpravidla jen při spojení přízvučného slova s nepřízvučným (enklitickým, proklitickým). Jde zejména o tyto změny:

$$t\#V \rightarrow \delta V \quad (xšaθrāṯ\ ā \rightarrow xšaθrāδā)$$
$$t\#č \rightarrow šč \quad (yaṯ\ ča \rightarrow yašča)$$

m#*t*, *d*	→ *nt*, *nd* (*vaesməm dā* → *vaesməndā*)
o#*č*, *t*, *p* (apod.)	→ *asC* (*yasno ča* → *yasnasča*)
o#*n*, *d* (apod.)	→ *azC* (*x*^{w}*arəno då* → *x*^{w}*arənazdå*)
å#*k*, *č*, *t* (apod.)	→ *āsC* (*yå kərto* → *yāskərᵉto*)
å#*g*, *d* (apod.)	→ *āzC* (*må drāǰahīm* → *māzdrāǰahīm*)
ą (*əng*)#*č*, *t*	→ *åsC* (*yəng čā* → *yåsčā*)
u#*V*	→ *vV* (*yāhu a* → *yāhva*) aj.

Jen sporadicky dochází ke změnám tohoto typu při kontaktu dvou samostatných slov; ta si normálně uchovávají ve větě svou pauzovou podobu.

26 Výskyt sandhiových změn v avestě a jejich povaha (odpovídají v podstatě kombinatorním změnám, k nimž dochází ve flexi a derivaci) ukazují, že jde o jevy starého — zčásti ještě předindoíránského — data. Podobně jako v současných mluvených jazycích docházelo nepochybně již v prehistorickém (indoíránském, indoevropském) období k příležitostnému zanedbání delimitace slov (v rychlé mluvě, ale snad také při recitaci posvátných textů apod.). Změny okrajových hlásek, jež přitom nastávaly, se patrně nelišily od kombinatorních změn uvnitř slov (na švu morfů): pravidlem byla regresívní znělostní asimilace, ale vedle toho patrně docházelo i k některým jiným asimilacím (nosovky se přizpůsobovaly co do místa artikulace následující okluzívě apod.), ke kontrakci vokálů stejné kvality, ke vzniku diftongů a k alternaci typu *āu* ~ *ā* (§ 1571). — Jak bylo ukázáno v § 144, docházelo na konci slov (v pauze) už v předindoíránském období k oslabování artikulace souhlásek. Některé z těchto jevů mají snad své kořeny ještě v době ide. společenství: o oslabení koncového *-t* (→ *T*) svědčí jeho ztráta v řečtině a psaní *-d* v starolatinských nápisech. V mykénské řečtině se nepíše koncové *-s*, *-r*, *-n*; to může svědčit o jejich oslabené artikulaci, příp. o ztrátě v jistých sandhiových pozicích (kdežto jejich uchování v pozdějších ř. dialektech může být důsledek generalizace jiných sandhiových variant, příp. vlivu západoindoevropské složky řečtiny). O indoíránském a indickém vývoji jsme psali už v § 144; lze soudit, že už v prehistorické fázi vývoje sti. přicházely v úvahu jako konsonantické zakončení slova pouze okluzívy *K*, *Ṭ*, *T*, *P* (s irelevantní znělostí), frikativa *S* s irelevantním místem artikulace a irelevantní znělostí (a její cerebrální varianta *Š*), dále slabě artikulované *R* a *M* (v případě *n* je situace málo jasná).

261 Ještě v sti. nářečích, jež byla základem véd̆štiny a sanskrtu, docházelo k důslednému zanedbání delimitace slov patrně jen v určitých případech (mezi přízvučným slovem a příklonkou, při tvoření spřežek apod.): základní (pauzová) podoba slova se objevovala nejen na konci vět, veršů a půlveršů, ale běžně i uvnitř těchto celků. O tom svědčí jak poměry ve staré íránštině, tak i v středoindických a novoindických j., jejichž tvary lze odvodit — pokud je to vůbec možné (§ 04) — zpravidla z pauzových podob sti. slov (středoindická sandhiová pravidla jsou pouze napodo-

beninou sanskrtských pravidel, nikoli jejich organickým pokračováním!). — Tento původní přirozený stav se změnil patrně v souvislosti se způsobem ústního tradování textů: během doby se stalo zvykem vyslovovat celý rytmický úsek (verš, půlverš) jako jeden celek (z důvodů mnémotechnických nebo magických?). Tím se ovšem v mnoha případech dostaly koncové hlásky vzniknuvší před # podle výše uvedených pravidel do bezprostředního kontaktu se začátečními hláskami následujících slov; tendence ke zjednodušení výslovnosti tu pak vedla ke kombinatorním změnám. V této době ovšem již namnoze neplatily hláskové zákony platné ve starší (indoevropské, indoíránské) fázi, ale uplatňovaly se tu — aspoň zčásti — již tendence charakteristické pro středoindickou fázi (úplná asimilace, mórový zákon apod.). V takto vzniklé nepřehledné situaci, kdy jedno slovo mohlo mít dvojí (příp. i trojí) různou podobu ve stejné pozici, zjednal pořádek zásah gramatiků: pro každou pozici byla stanovena závazná sandhiová podoba slova (jen v několika málo případech se připouštějí varianty), a to většinou ta, jež odpovídá novým sandhiovým pravidlům. Odchylky od této zásady byly zřejmě diktovány snahou odstranit nežádoucí homonymii koncovek: proto byla někde uzákoněna forma odpovídající starým sandhiovým pravidlům, jindy byla přenesena sandhiová podoba i do pozic, kde byla nenáležitá, apod. Podle této uměle vytvořené soustavy pravidel, jež nemá nikde obdoby, byly zřejmě upraveny i starší texty, ale ne zcela důsledně: odtud některé odchylky od klasických pravidel sandhi ve védských hymnech.

262 U značné části sandhiových alternací koncových souhlásek nelze bezpečně určit jejich stáří: výsledky sandhiových změn starých i nových tu splývají. To se týká především znělostní asimilace před následující okluzívou, kdežto sonorizace před samohláskou, polosamohláskou a nosovkou náleží nepochybně teprve druhé fázi vývoje sandhi: lenes *K*, *Ṭ*, *T*, *P* přejímají nefonogickou znělost následující hlásky pouze jako redundantní vlastnost (zatímco tenues se v první fázi měnily v medie toliko před fonologicky znělými souhláskami, nikoli však před samohláskami!). Např.:

I	$t\#g \rightarrow dg$	$t\#a \rightarrow ta$	$t\#r \rightarrow tr$
II	$T\#g \rightarrow dg$	$T\#a \rightarrow da$	$T\#r \rightarrow dr$

Do druhé fáze vývoje sandhi patří patrně také úplná asimilace dentály *T* následující palatále, cerebrále a polosamohlásce *l*, jakož i změna koncové okluzívy v homorgánní nosovku v pozici před *n*, *m*. Změny tohoto druhu jsou charakteristické pro středoindickou fázi. Evidentní prákrtismus je sandhiové *ččh* za *t*#*ś* (srovn. § 1432): *T*#*ś* > *čś* > *śś* > *ččh* nebo pod.

2621 Naproti tomu sandhiové vkládání souhlásek *g*, *d*, *b* před začáteční *h* představuje pozůstatek starší fáze. Sti. *h* je totiž (středoindická?) střídnice za ii. *źh*, *ǵh* a někdy též za *dh* (§ 14341). Ve spojení koncové okluzívy s *h* se ovšem nerestituuje

původní aspiráta, ale aspiráta stejné artikulační řady. Jde tu zřejmě o kompromisní řešení:

I	$k\#\acute{z}h \rightarrow g\acute{z}h$	$t\#\acute{g}h \rightarrow d\acute{g}h$	$p\#dh \rightarrow bdh$
II	$K\#h \rightarrow gh$	$T\#h \rightarrow dh$	$P\#h \rightarrow bh$
Skut. stav:	$K\#h \rightarrow ggh$	$T\#h \rightarrow ddh$	$P\#h \rightarrow bbh$

263 Ještě výraznější zbytek sandhiových alternací starší fáze představují některé sandhiové obměny koncového *-n*. Jak bylo ukázáno v § 1453, je toto *-n* několikerého původu; koncovky *-n*, *-nt*, *-n(t)s* se v první fázi chovaly různě. V druhé fázi (po zjednodušení souhláskových skupin před #) tu došlo k unifikaci: byla uzákoněna buď jedna ze starých podob, anebo podoba odpovídající druhé fázi (v mnoha případech se ovšem výsledky obou fází částečně kryjí, takže není možné určit stáří sandhiové podoby). Např.

I	II	Skut. stav
$n\#g \rightarrow ng$	$n\#g \rightarrow ng$	$n\#g \rightarrow ng$
$nt\#g \rightarrow ndg$		
$nts\#g \rightarrow nzg$		
$n\#\check{c} \rightarrow \tilde{n}\check{c}$	$n\#\check{c} \rightarrow \tilde{n}\check{c}$	
$ns\#\check{c} \rightarrow \tilde{n}\acute{s}\check{c}$		$n\#\check{c} \rightarrow \dot{n}\acute{s}\check{c}$
$n\#\check{j} \rightarrow \tilde{n}\check{j}$	$n\#\check{j} \rightarrow \tilde{n}\check{j}$	$n\#\check{j} \rightarrow \tilde{n}\check{j}$
$ns\#\check{j} \rightarrow \tilde{n}\acute{z}\check{j}$		
$n\#t \rightarrow nt$	$n\#t \rightarrow nt$	
$ns\#t \rightarrow nst$		$n\#t \rightarrow \dot{n}st$
$n\#p \rightarrow mp$	$n\#p \rightarrow np$	$n\#p \rightarrow np$
$ns\#p \rightarrow nsp$		
$n\#s \rightarrow ns$	$n\#s \rightarrow ns$	$n\#s \rightarrow ns$
$nt\#s \rightarrow nts$		$\rightarrow nts$
$ns\#s \rightarrow ns(s)$		

2631 Rovněž v případě výsledku sandhiového spojení $n\#\acute{s}$ jde o uzákonění podoby odpovídající *-n* < *-nt*; skupina *ntś* byla ovšem přetvořena podle středoindických hláskových pravidel: $nt\#\acute{s} \rightarrow nt\acute{s} > \tilde{n}\check{c}h$ (§ 262). Konečně i zdvojení koncového *n* před začáteční samohláskou ukazuje na původní *nt*: $nt\#a \rightarrow nta > nda > nna$. Takovýto vývoj odpovídá středoindickým hláskovým tendencím (úplná asimilace), na což ostatně ukazuje i fakt, že k němu dochází jen po krátké samohlásce (střind. „mórový zákon"). — Při uzákonění té či oné sandhiové varianty *n*-ových koncovek spolupůsobila snad i tendence odstranit nežádoucí homonymii s koncovkou *-m*;

hláskový vývoj totiž nezřídka vedl ke stejným výsledkům. Proto snad byla dána přednost sandhiovým podobám *ṁśč*, *ṁst* (apod.) před *ñč*, *nt* (← *n*#*č*, *n*#*t*), jež se kryly s *ñč*, *nt* (← *m*#*č*, *m*#*t*).

2632 Podstatně archaičtější je védský stav: Sandhiové podoby se vsunutou sykavkou se objevují jen tam, kde je sykavka etymologicky oprávněna (tj. především v akuzativu pl.): *tān*#*tudati* → *tāṁstudati*, ale *rājan*#*tiṣṭha* → *rājantiṣṭha* (vok. sg.)! Před foneticky znělou hláskou se po nosovce objevuje (v ak. pl.) vkladné r: *kavīn* #*eva* → *kavīṁreva*, *paśūn*#*adāt* → *paśūṁradāt* apod. (*ṁr* < *nz* — fáze I).

264 V případě *-m* máme vlastně zachovány obě sandhiové vrstvy vedle sebe: ve starší fázi se *-m* připodobňovalo co do místa artikulace následující okluzívě, před sykavkami a *r-* se měnilo v nosový pazvuk (nosovost předcházející samohlásky), před *y-*, *l-*, *v-* v nazalizované varianty těchto polosamohlásek (*ỹ*, *ṽ* shledáváme jen ve védštině, *l̃* je i v kl. sanskrtu; k jejich označení slouží pomocný grafém zv. *anunāsika-*). V druhé fázi se slabě artikulovaná nosovka *M* (*m*# → *M*) přenáší i do pozic před okluzívami a polosamohláskami *y*, *v* (grafém *anusvāra-*): v pozicích před okluzívami pak obě řešení existují vedle sebe jako varianty. V pozici před zachovaným # (v pauze) naopak došlo k restituci *m* (záležitost grafiky?).

265 Nejvíce nesnází skýtá výklad sandhiových proměn tzv. visargu (*-ḥ*). Tyto komplikace jsou mj. dány trojím původem visargu (< *-S*, *-Š*, *-R* — § 1452). — V první fázi docházelo pouze k nepodstatným sandhiovým změnám koncovek *-s* (*-S*) a *-r* (*-R*): před *č-* se *-s* změnilo v *-ś*, před znělými hláskami je zastupovala znělá varianta *z* (§ 14363); obdobně na místo *-š* (po *i*, *u* — § 15251) nastoupilo *ž*. Likvida *-r* nepodléhala v první fázi žádným změnám.

2651 Přenesením pauzových podob do sandhiových pozic uvnitř věty (verše) v druhé fázi vývoje se ovšem situace nadmíru zkomplikovala. Frikativa *S* se totiž připodobňovala téměř všem následujícím hláskám jak co do znělosti, tak i co do místa artikulace (obě vlastnosti byly u ní fonologicky irelevantní). Stejně se chovaly v pozici před neznělými souhláskami frikativy *Š* a *R* (protiklad *S* : *Š* : *R* se v této pozici, jakož i před #, neutralizuje):

I			II	Skut. stav
(*ā*)*s*#*k* → *sk*	(*i*)*š*#*k* → *šk*	*r*#*k* → *rk*	*S*, *Š*, *R* #*k* → $X_k k$	*ḥ*#*k* → *ḥk*
#*č* → *śč*	#*č* → *šč*	#*č* → *rč*	#*č* → $X_c č$	#*č* → *śč*
#*t* → *st*	#*t* → *št*	#*t* → *rt*	#*t* → $X_s t$	#*t* → *st*
#*p* → *sp*	#*p* → *šp*	#*p* → *rp*	#*p* → $X_f p$	#*p* → *ḥp*
#*s* → *ss*	#*s* → *šš*	#*s* → *rš*	#*s* → *Xs*	#*s* → *ḥs*

Před neznělými souhláskami byly tudíž vcelku uzákoněny výsledky II. fáze sandhiových změn. Nefonématické frikativy $X_č$, X_s byly přitom identifikovány jako alofony fonémů /ś/ a /s/ (v případě *ā́śč*, *ā́st* se ovšem výsledky I. a II. fáze kryjí). Indoíránskému *S* (*Š*, *R*) v pozici před # a před sykavkami odpovídá neznělá laryngální frikativa *ḥ*, kterou lze příp. chápat jako neznělý alofon fonému /*h*/ (§ 1123). Existence zvláštní velární a labiální frikativy je dosvědčena gramatiky (X_k = *ǰihvāmūlīya-*, X_f = *upadhmanīya-*) a některými védskými texty; v klasických textech se však i v těchto pozicích objevuje visarg.

2652 Splynutí *Š* a *S* v pozici před neznělými souhláskami je zjevně pozdějšího data (anebo jde o záležitost jen některých dialektů): ve védštině se totiž nezřídka setkáváme se sandhiovými podobami *išk*, *išp* apod. (← *iḥ#k*, *iḥ#p*).

2653 V pozici před znělými souhláskami, sonantami a samohláskami se *ḥ* = *Š* a *ḥ* = *R* chovají jinak než *ḥ* = *S*. Na rozdíl od *S* (§ 2654) přejímá *Š* pouze znělost následující hlásky a splývá tím s *R*; toto *R* (znělá cerebrální frikativa?) bylo identifikováno jako alofon polosamohlásky /*r*/:

I	II	Skut. stav
r#g → *rg*	*R#g* → *Rg*	*ḥ#g* → *rg*
š#g → *žg* (> *ḍg*, *rg*)	*Š#g* → *Rg*	
š#d → *žd* (> *ḍ*, *ḍḍ*)	*Š#d* → *Rd*	*ḥ#d* → *rd*
š#b → *žb* (> *ḍb*, *rb*)	*Š#b* → *Rb*	*ḥ#b* → *rb*
š#a → *ša*	*Š#a* → *Ra*	*ḥ#a* → *ra*
r#a → *ra*	*R#a* → *Ra*	

Jak je z přehledu patrné, splývají v pozici před znělou labiálou a velárou (?) výsledky I. a II. fáze.

2654 Frikativa *S* se připodobňovala co do znělosti i co do místa artikulace. Takto vzniklé nefonématické znělé frikativy byly — aspoň zčásti — ztotožněny s foneticky nejbližšími hláskami — velární a palatální frikativa s polosamohláskou *y*, dentální a labiální frikativa s polosamohláskou *v*:

$$aS\#g \rightarrow aX_g g > ayg \ (?)$$
$$aS\#ǰ \rightarrow aX_j ǰ > ayǰ > eǰ$$
$$aS\#d \rightarrow aX_d d > avd > od$$
$$aS\#b \rightarrow aX_v b > avb > ob$$

K vývoji X_d = *đ* > *v* srovn. lat. *ruber* < **ruđros* (ř. ἐρυθρός apod). Ke stejným výsledkům mohly ovšem vést i sandhiové změny I. fáze. Skutečný stav v kl. sanskrtu je dán generalizací sandhiové podoby s *-av* (> *-o*); to platí zejména pro pozici před

samohláskou, kde *v* nemohlo zákonitě vzniknout. Zdá se, že v některých sti. (neliterárních) dialektech zvítězilo *-ay* > *-e* (příp. existovalo vedle *-av*): srovn. véd. spojení *sūre duhitā* (← *sūraḥ duhitā*), zakončení *-e* nominativu sg. *a*-kmenů v některých střind. jazycích (mágadh. *putte* = sti. *putraḥ*) aj. V případě původního *-āS* je třeba počítat s tím, že znělá varianta *X*, vzniknuvší v II. fázi, prostě odpadla.

266 Většina sandhiových změn koncových samohlásek nepotřebuje zvláštní komentář. Některé z nich mohou být starého data: kontrakce vokálů stejné kvality, vznik diftongů. Staré kořeny má sandhi dlouhých diftongů (§ 1571). Původní distribuce byla tu ovšem narušena (vznikem nových dlouhých diftongů kontrakcí?): v pozici před souhláskou byly posléze generalizovány (původně antevokalické) varianty *-ai*, *-au*, v pozici před samohláskou naproti tomu antekonsonantická varianta diftongu *-āi* (*-ā*)! — Mladšího data je konsonantizace koncového *-i* a *-u*: ve védštině si namnoze ještě uchovávají vokalickou hodnotu. Nejvíce problémů skýtají *-e* a *-o*. Elizi začátečního *a-* po těchto samohláskách vysvětlují mnozí jako kontrakci (*e*#*a* → *aya* > *e*, *o*#*a* → *ava* > *o*) pozdního (prákrtského?) data. Změna *-e*, *-o* > *-a* před ostatními samohláskami je snad důsledkem „pohlcení" polosamohlásky následujícím slovem (*ai*#*u* → *ayu*, po monoftongizaci *ai* > *e* se *y* přestalo cítit jako součást prvého slova?); vedle *-a* (za *-e* a *-o*) se ovšem setkáváme i v kl. sanskrtu s podobami *-ay*, *-av*.